

## JESCHURUNS HISTORIA

Anförande vid minneshögtiden för Kristallnatten den 9 november 2008

Vid en promenad på kajen i Stockholms Frihamn en kullen vårdagsmorgon år 1939 kunde man se en hög bräder och lådor ditslängda som efter någon slags röjning. Det var emellertid inte frågan om en hög avfallsvirke utan om ett vittnesbörd om en av de märkligaste "exportaffärer" som någonsin förekommit under nazisttiden i Tyskland. Tittade man närmare på högen kunde man se att det var frågan om sönderslagna bänkar och fack från en synagoga.

Kristallnattens härjningar är väl kända. Återigen har vi påmint – nu 70 år efter – om den fruktansvärda pogromnatten mellan den 9 och 10 nov, när över 800 judiska affärer och 171 av judar ägda bostadshus förstördes. Och – det som särskilt är i blickpunkten för oss här i kväll - 191 synagogor brändes ner och 76 synagogor förstördes. Men som genom ett under klarade sig den synagoga som idag har sin hemvist just här, där vi nu befinner oss.

Den 9 november och den 27 januari + Jom Haschoa i den judiska kalendern är datum när vi rekapitulerar och minns två av det judiska folkets största katastrofer genom tiderna. Men även när det är som hemskast finns det ljuspunkter. Raoul Wallenberg, räddningen av de danska och till en del norska judarna, de vita bussarna, och räddningen av Jeschurun-synagogan var alla ljuspunkter i förödelsen och mörkret som alla har anknytning till Sverige och vår judiska nutidshistoria.

Som genom ett under undgick synagogan som låg i ett hyreshus på Heinrich Barth-Strasse 3-5 i Hamburg, att angripas och förstöras. Den var känd sedan 1885 som Synagoge Bornstrasse, med anor långt bak i tiden. Det fanns 80 herr- och 45 damplatser, precis som här. Anledningen till att den klarade sig var egentligen ganska banal; den låg i ett ganska oansenligt hyreshus – i två lägenheter som byggts om till en synagoga - och var inte så iögonfallande. I övrigt fanns där bara vanliga tyska hyresgäster. Skulle nazisterna ha härjat lika ohämmat i denna synagoga som på övriga platser i Tyskland skulle husets hyresgäster, vanliga "goda tyska arier" ha utsatts för stora skador och faror. Och det ville inte nazisterna riskera. Därför stod den kvar oskadd även efter den fruktansvärda Kristallnatten.

När Hamburgs överrabbin Dr. Joseph Carlebach – medlem av den mycket välkända Carlebach-familjen – f.ö. min mors morbror – hörde vad som hänt denna synagoga tolkade han det som ett tecken på att det var en inre mening med att denna lilla rest överlevde och lär ha sagt "Ezba elokim hij" – Det är G"ds hand. Och han beslöt att göra allt för att rädda synagogan ut ur Tyskland. Överrabbin Carlebach kontaktade då Hans Lehman, en god vän och gammal Hamburgbo, nu välbärgad affärsman i Sthlm, en framstående och aktiv judisk personlighet, och frågade om han kunde åta sig att betala transporten till Sthlm och återupprätta synagogan där. Hans Lehman sa omedelbart ja. Det kan f.ö. nämnas att Hans Lehman redan tidigare hade medverkat i en räddningsaktion för judiska religiösa tillhörigheter; han erbjöds nämligen av sovjetryska staten att köpa 300 Torahrullar som samlats ihop i olika synagogor efter ryska revolutionen. Han köpte upp dem och tog alla till Sthlm 1934. Två Torahrullarskänktes sedermera hit till Jeschurun, resten skickades till olika nyöppnade synagogor i USA.

Efter Hans Lehmans löfte sökte Överrabbin Carlebach exportlicens för "gammalt bohag och virke" hos de tyska myndigheterna, tyskarna hade inget intresse att behålla gammalt skräp – och hade ingen aning om att det rörde sig om överföring av en synagoga - utan beviljade exportlicensen och så skeppades lasten, skåp, bänkar, bima och allt löst bohag, siddurim (bönböcker), talleisim (bönesjalar), tefillin (bönekapslar), textilier o s v, till Stockholm våren 1939. Torahrullar och silver – som det var exportförbud på – kom dock inte med.

När sändningen lossades på kajen i Sthlm blev de närvarande vittne till en skrämmande syn. Det som nazisterna hade försummat under kristallnatten togs igen med råge av de nazistiska hamnarbetarna. Bänkar, pulpeter, Aron Hakodesch (Torahskåpet), lampor, allt hade råkat ut för deras brutala hand. De hade gått rena bärsärkargången, brutit sönder skåp och bänkar och ristat in hakkors överallt där de kom åt. Så den en gång så stolta synagogan hade blivit till en hög virke när det lades upp på kajen i Stockholms Frihamn.

Hans Lehman och hans vänner beslöt nu, sedan den första förskräckelsen lagt sig, att göra allt för att blåsa nytt liv i spillrorna. Med hjälp av skickliga svenska snickare och andra hantverkare restaurerades det förstörda, ett svårt och tidsödande pussel, men resultatet blev fantastiskt tack vare hantverkarnas stora intresse för saken.

Och äntligen kunde invigningen ske av synagogan, det var kort före hösthelgdagarna 1940 i en lokal på Linnégatan 20. Det var den autentiska Heinrich Barth-Strasse-synagogan från Hamburg, det mesta av vad ni ser och sitter på här, herr- och damplatserna – några damplatser har byggts till här – Torahskåpet, Biman (alltså läsbordet där jag står nu), rabbin- och kantorspulpeterna, ner tamid (den eviga lampan, alltså en lampa som jämnt skall brinna) andra lampor m.m.

Synagogan fick namnet Adat Jeschurun. Adat betyder församling, Jeschurun är en poetisk beteckning för Israel men har också med det hebreiska ordet jaschar, som betyder rättfram, rak, rättrådig, att göra; det kan väl bäst översättas med Den rättrådiga församlingen. För dom som är intresserade av tysk-judisk historia kan jag nämna att namnet också har en historisk förankring. I Halberstadt - en liten stad nära Magdeburg i gamla DDR - fanns en mycket vacker synagoga vid namn Adas Jeschurun, byggd inte långt efter 30-åriga kriget av "hovjuden" Behrend Lehman, som förstördes under Kristallnatten. Och eftersom Lehmanläkten kom från Halberstadt beslöt man här att ge vår synagoga detta namn som minne. Invigningen av denna synagoga har beskrivits som en stark och gripande festhögtid mitt i vår generations grymmaste period. Och de invigningstal som hölls av Judiska Församlingens i Stockholm överrabbin Marcus Ehrenpreis liksom av rabbinerna A.I. Jacobson - som kom hit från Trondheim och blev Jeschuruns första rabbin - och rabbin Zuber från St. Paulsgatans synagoga gav genklang såväl i den svenska pressen som också i den judiska världen utanför Sveriges gränser.

En röd tråd i Jeschuruns verksamhet har varit att följa Hamburgsynagogans stadga nummer ett, att se till att det skulle finnas dagliga gudstjänster året om inom ramen för en ortodox-traditionell gudstjänst. Så har också skett under hittillsvarande 68 år trots ibland stora svårigheter.

Med tillkomsten av Jeschurun-synagogan fick Stockholm sin tredje permanenta synagoga. Det är de tre synagogor som också finns idag. Det kanske kan vara på sin plats att säga några ord om de olika synagogorna och den demografiska fördelningen av judarna i Stockholm. Många av er kanske var för första gången i Stora Synagogan, många av er har antagligen aldrig tidigare varit här i Jeschurun eller i Adat Jisrael på Söder. Liksom inom de flesta religioner finns också inom judendomen olika åsiktsriktningar när det gäller religiös observans och uttrycksform, så att säga tema med variationer. Huvudlinjerna är som kanske är bekant ortodox, konservativ och liberal eller reform – sedan finns det igen schatteringar inom varje grupp. Dessutom finns en skiljelinje mellan s.k. aschkenazim och sefaradim – något som dock knappast är ett problem för oss i Sverige. Sefarad är f.ö. det hebreiska namnet på Spanien.

Lite förenklat kan man säga att sefaradim är judar som hade sitt ursprung i Spanien, Portugal och Medelhavsområdet, medan aschkenazim främst kom från Tyskland, Östeuropa och Baltikum.

Stora synagogan, som vi just kommer ifrån är i sin gudstjänstform liberalt-konservativ, denna synagoga liksom Adat Jisrael på St. Paulsgatan är ortodoxa, modernt ortodoxa. En skillnad är att kvinnor och män hos oss sitter åtskilda, sen finns det andra skillnader, t.ex. i böneordningen, men detta hör ju inte direkt till kvällens tema.

I Stora Synagogan går alltså judar med en mer liberal/konservativ bakgrund, ofta äldre svenska judar och judar som någon gång går av sociala skäl eller av solidaritet; dit torde majoriteten av Stockholms judar höra. I de två ortodoxa synagogorna går judar med en traditionell bakgrund för vilka gudstjänstbesök utgör ett behov, också många ungdomar. Synagogan på St. Paulsgatan besöktes tidigare mest av östeuropeiska judar, från Ryssland, Baltikum m m, ofta jiddischtalande, många bosatta på Söder; Klippgatan, Katarina Bangata, Lindvallsplan o s v. Under 30-talet kom dock många judiska invandrare med ortodox bakgrund från Tyskland, Österrike och Centraleuropa, som inte kände sig riktigt hemma på Söder och därför ordnade med egen gudstjänst på Östermalm, där många av dem bodde. När så Jeschurun bildades flyttade dom över dit och Jeschurun blev en naturlig och välkommen hemvist för dem. När jag kom till Sthlm 1950 var det tyska inslaget markant i Jeschurun. Många av de judar som kom hit under kriget, från Centraleuropa, senare Danmark och Norge och så småningom överlevande från koncentrationslägren, var ortodoxa eller traditionellt intresserade och sökte sig framför allt till Jeschurun som nu låg på Biblioteksgatan 4; därmed förlorade tyskan också sin dominerande ställning bland besökarna. Där fanns också ett soppkök för behövande, som Judiska Församlingen understödde, och en kosher restaurang. Jeschurun blev mer och mer en central mötespunkt för nyinvandrare och hade en oerhörd betydelse som färgstark mötesplats och tillflyktsort i församlinglivet.

Under krigsåren och åren därefter hölls predikningarna här på flera språk, så att alla skulle förstå. Jeschurun-synagogan blev känd i den judiska världen. Artiklar om synagogan, dess mirakulösa räddning undan Förintelsen och dess stora betydelse för det judiska Stockholm publicerades i framstående tidningar som New York Times, Jerusalem Post m.fl.

Särskild uppmärksamhet fick Jeschurun när utställningen ”400 Jahre Juden in Hamburg” – 400 år judar i Hamburg - invigdes 1991 i Museum für Hamburgische Geschichte. En replika av vår synagoga – som ju som vi hört kommer från Hamburg – hade beställts av museiledningen. Under närmare två år hade Hans Kaufmann – som vi hörde tidigare ikväll – snickrat ihop och byggt en reproduktion av synagogan, ett antal bänkrader, Torahskåpet, biman, m m, som då upptog ett helt rum på utställningen. Och den lär nu ha en permanent plats i detta museum.

Adressen för Jeschurun har skiftat ett par gånger – hela tiden dock kring Nybrogatsområdet – och sedan 1991 finns vi nu här, i vårt eget, i Judiska Församlingens hus. Värt att notera är att när vi skulle flytta möblerna hit upptäcktes halvt dolda målningar och en konservator från Nationalmuseum fick i uppdrag att restaurera och ta fram målningarna, som ni ser här, underbara Jugendmålningar, nästan i kurbitsstil.

Det finns naturligtvis en hel del kuriosa man kan berätta. Bland våra första medlemmar här fanns David Kissinger, en farbror till USA:s dåvarande utrikesminister Henry Kissinger, som skickade en trevlig hälsning till vårt 50-årsjubileum. Och många kända judiska personligheter har framträtt här genom åren.

Och lite mer kuriosa: För att ge en uppfattning om hur den allmänna stämningen var då kan nämnas att en del hyresgäster på Linnégatan 20 på alla sätt ville komma åt synagogan. Och många var misstänksamma mot alla och allt som var lite avvikande. Man gick t o m så långt att när man på första kvällen Sukkot (lövhuddofesten) gjorde kiddusch, alltså sjöng bönen över ett glas vin, i sukkan (lövhuddan) nere på gården, under närvaro av ett större antal besökare, så alarmerades polisen. Man påstod att ”judarna har något skumt för sig på gården” och att polisen måste komma dit. Dom kom ganska omedelbart och när ett antal poliser

plötsligt stormade in på gården blev alla närvarande i sukkan mycket bestörta och undrade vad som hänt. Men då i rätta ögonblicket, kom en förlösande replik från en av poliserna, en kraftig skåning: ”Jaså, det är så dags att fira Lövhuddofesten!” Polisen ifråga var uppvuxen i Kristianstad och var genom sina barndomsvänner väl förtrogen med judiska seder och bruk. Det påstås att man också lyckades få honom och hans kamrater att sitta ner och dricka en lechajim, en skål. Och poliserna var mycket vänligt inställda och berättade om bakgrunden till uttryckningen och gav en bild av hur Medelsvensson på den tiden såg på judar och det judiska...

I vår judiska värld får varken glädjen eller sorgen helt ta överhanden. Vid den kanske största glädjefesten, vid ett bröllop, krossar man under vigseln ett glas för att påminna om templets förstörelse. Och som jag inledningsvis nämnde, även i den kanske mörkaste perioden i vår historia, fanns det ljuspunkter och en sådan är Jeschurun's mirakulösa räddning och återetablering. Det är ett stycke kulturhistoria som vi judar i Stockholm är glada och stolta över att ha fått vara med om.

Salomo Berlinger

Anförandet hölls den 9 november 2008 vid högtidsstunden till minne av Rikskristallnatten den 9 november 1938. Den började i Stora Synagogan och fortsatte sedan i Adat Jeschurun. Arrangörer var Svenska Kommittén mot Antisemitism i samarbete med Judiska Församlingen i Stockholm, Forum för levande historia och Samarbetsrådet för Judar och Kristna.